

НОВІТНЄ РУСИНСТВО – ПЕРЕЖИТОК ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Михайло Тиводар

Упродовж кінця XVIII – середини XIX ст. в середовищі російської інтелігенції починає пробуджуватися зацікавленість Закарпаттям. Вихідці із Закарпаття і російські автори опублікували низку статей, у яких пропагували ідеї мовної, культурної, релігійної та етнічної єдності русинів-українців (малоросів) з росіянами (великоросами). Така зацікавленість турбувала австрійські власті. Це засвідчив австрійський історик Й.-Х. Енгель у праці «Історія України і українських козаків», що була опублікована в 1796 році. Хоча російська імперія ще не претендувала на включення Галичини і Закарпаття до свого складу, Й.-Х. Енгель відстоював виключне право Австрії на володіння українськими землями¹.

Революційні події 1848–1849 років у Європі прискорили настання національно-визвольних рухів поневолених народів Габсбурзької імперії. Уже 2 червня 1848 року в Празі зібрався Слов'янський конгрес, на якому обговорювали питання національного розвитку слов'янських народів Австрійської імперії. А. Добрянський подав до з'їзду проект державно-політичного об'єднання українців (русинів) Австрії у складі руського воєводства. Можливе об'єднання українців Карпат в одному державному союзі суперечило інтересам австрійців, які боялися, що згодом згуртовані русини поставлять питання про свою не-

залежність, як ставили питання поляки. Тому австрійці пішли на створення «Руського округу» (до нього ввійшли Марамороський, Угочанський, Березький комітати) із центром в Ужгороді. Він проіснував з 19 жовтня 1848 року до 20 березня 1849 року, так і не ставши повноцінним територіально-адміністративним утворенням, бо відав виключно мовно-шкільними і культурними питаннями².

Ідеологи і практики угорського національного визвольного руху різко виступили проти об'єднання галицьких і закарпатських русинів та їх визволення, проти будь-якої автономії слов'ян у складі Угорщини. Вони домоглися ліквідації навіть ілюзорної автономії «Руського округу». З утворенням дуалістичної Австро-Угорської імперії в Угорщині посилювався наступ угорського націоналізму. Однією із чисельних внутрішніх проблем територіальної цілісності Угорщини стало питання руської (української) етнічної і територіальної єдності. Державні власті, політичні партії та ідеологи угорського націоналізму, спираючись на наявність внутрішнього кордону між Угорщиною і складовою Австрії – Королівством Галичина, почали протиставляти закарпатських русинів галицьким, пропагувати галичанофобію, що стала офіційною політикою правлячих кіл Угорщини, творити з українців (русинів) Закарпаття окремих «угроруський», чи «карпаторуський», народ, який нібито немає нічого спільного з галицькими та наддніпрянськими русинами або малоросами³. Аналогічну пропаганду вони започаткували і в Словаччині, де спробували поділити словаків на власне словаків і «слов'яків». Ця спроба не мала успіху, бо Словаччина повністю входила до складу Угорщини і не була поділена внутрішніми державними кордонами. У Закарпатті угорцям упродовж другої половини ХІХ ст. вдалося створити доволі чисельний прошарок змадяризованого чи проугорськи зорієнтованого духовенства, учитель-

ства і чиновництва. Саме це середовище стало живильним джерелом «угрорусинства», «тутешняцтва» і «неорусинства» ХХ ст. Загалом проблема належності Закарпаття, як і питання «угрорусинства», чи «карпаторусинства», залишалася внутрішньою проблемою Австро-Угорщини протягом 50–70-х років ХІХ ст.

Міжнародний характер проблеми українців (русинів) Закарпаття почав виявлятися лише наприкінці 70-х років ХІХ ст., коли загострилося суперництво між Австрією і Росією. В умовах наступу угорського націоналізму в середовищі закарпатської української (руської) інтелігенції посилилася орієнтація на зовнішню силу, точніше – на Росію. У Закарпатті виразником цього напрямку стало москвофільство (русофільство), що тут поширювалося під впливом російського панславізму вже з перших років ХІХ ст. Закарпатські русофіли пропагували етнічну, мовну і культурну єдність із великоросами, закарпатських українців називали «общерусами», а з кінця 70-х років ХІХ ст. почали пропагувати й державно-політичну єдність із Російською імперією⁴. Така орієнтація закарпатських москвофілів викликала політичний тиск на них з боку угорських правлячих кіл. У 1904–1906 та 1913–1914 роках угорські власті навіть провели два судові процеси в м. Сиготі, на яких новонавернених православних звинуватили в державній зраді та шпигунстві на користь Росії⁵.

Уже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. чітко визначалися два політичні підходи до трактування українського населення Закарпаття: а) угорський – русини Закарпаття – окремий угорський, карпаторуський, чи русинський (рутенський), народ, який мислить і відчуває як угорці, а тому мусить жити у складі Угорщини; б) російсько-імперський – українці Закарпаття – це руське плем'я в Карпатах («карпатороссы»), а тому мають уходити до складу Російської імперії⁶. Найбільшу загрозу своїм вну-

трішньополітичним інтересам угорські правлячі кола вбачали в українському національно-визвольному рухові. Наш проугорськи зорієнтований земляк О. Сабо напередодні Першої світової війни писав, що власті не можуть допустити поширення тут ідей українства, бо вони становлять реальну загрозу існуванню Угорського королівства⁷.

В умовах розпаду Австро-Угорщини українці історичного Закарпаття рішеннями Народних Рад виражали бажання ввійти до складу незалежної Соборної України. Створенням автономної «Руської Країни» Угорщина намагалася зберегти Закарпаття у своєму складі. Ці спроби не мали успіху. Вороже ставлення політичних лідерів Антанти до державного самовизначення українців зумовило рішення Версальської мирної конференції про включення Закарпаття до складу Чехословаччини, Галичини – до складу Польщі, Буковини – до складу Румунії. Саме із цього часу Закарпаття стало предметом постійних територіальних зазіхань сусідніх країн.

У травні 1914 року було сформульовано ідею приєднання Закарпаття до майбутнього «Чеського царства». Її виклали в проекті «Конституції слов'янської держави» К. Крамара, поданої російському цареві наприкінці 1914 року⁸. Із включенням Закарпаття до складу Чехословаччини виявилася двоякість підходів державних властей до закарпатських українців. Державні власті Чехословаччини визнавали, що руська, чи русинська, мова є українською, але при цьому трактували русинів як окремий народ, забороняли вживати слів «Україна» і «український» щодо Закарпаття і його населення. Упродовж 1920-х років чеські власті ставилися загалом лояльно до проявів українського національно-культурного життя, але всіляко блокували вирішення проблем політичної автономії краю, що могла започаткувати відродження української державності⁹.

Піднесення українського національно-визвольного руху та претензії Угорщини на Закарпаття не лише зблизили позиції Чехословаччини і Польщі стосовно української проблеми, а й посилили політичну орієнтацію чеських властей на русофільські і місцеві організації. З 1929 року вони повели відкриту пропаганду у творенні окремого русинського народу, бо це відповідало політичним інтересам Першої Чехословацької Республіки. Естафету його творення вони перейняли від своїх угорських великодержавних шовіністів кінця XIX – початку XX ст.

У період між двома світовими війнами угорські правлячі кола підтримували русинство в його проугорській орієнтації і використовували як один з політичних засобів для розчленування ЧСР і включення Закарпаття до складу Угорщини. Проугорська орієнтація русинства найповніше проявилася в 1939–1944 роках, тобто в часи угорської окупації, коли власті використовували його для нової спроби творення окремого угроруського (русинського) народу і збереження Закарпаття у складі власної держави¹⁰.

Під час Другої світової війни екзильний чехословацький уряд намагався оживити закарпатське русинство в його прочехословацькій політичній орієнтації. У членів уряду та політичних партій жевріла надія, що русинство уможливить збереження Закарпаття у складі ЧСР¹¹. У свою чергу в грудні 1944 року прихильники проімперського москвофільства спробували використати русинство для включення Закарпаття до складу СРСР у вигляді «Карпаторусской Советской Республіки» або як автономної республіки у складі «Советской Росії»¹².

Включення Закарпаття до складу Советського Союзу і утвердження комуністичних режимів у Центральній Європі припинило політичні спекуляції щодо належності Закарпаття і русинства. Але розвал системи Варшавського договору, падіння

комуністичних режимів і початок розпаду Советського Союзу знову оживили політичні спекуляції навколо Закарпаття. Під виглядом дискусій стосовно етнічної належності українців, яких знову почали називати «русини» («русняки», «карпатороси», «закарпатський народ» і т. д.), наприкінці 1980-х років ожилися домагання різних чужинницьких політичних сил щодо нашого краю. Наприклад, в Угорщині впродовж 1986–1991 років певні політичні сили плекали надію, що при розпаді Советського Союзу їм удасться відірвати Закарпаття і приєднати його до складу своєї держави. Ці політичні сили почали шукати в Закарпатті союзників. Ними стали чимало членів угорських національно-культурних товариств і угромовні члени «Общества подкарпатских русинов». Вони впродовж 1989–1991 років здійснили низку спільних політичних акцій. Найбільшого розголосу набрала пропагована ними боротьба за автономію «Подкарпатской Руси». Показово, що всі депутати-угорці Закарпатської обласної ради голосували за надання Закарпаттю автономії. Їх підтримали проросійськи зорієнтовані депутати-комуністи різної етнічної належності, які в інтересах імперської Москви також почали відстоювати політичне русинство.

Угромовна преса Закарпаття і крайньо праві націоналістичні видання Угорщини поставили під сумнів результати Другої світової війни, а також возз'єднання Закарпаття з Україною, пропагували і вимагали надання Закарпаттю автономії чи особливого юридичного статусу. Утворення незалежної України і швидке її міжнародне визнання змінило геополітичну ситуацію в Центральній Європі. Установлення дружніх українсько-угорських міждержавних відносин і взаємне визнання Україною і Угорщиною непорушності кордонів між ними вибило ґрунт з-під ніг угорських реваншистів, засвідчило безперспективність проугорської орієнтації новітнього політичного русинства.

Початок суверенізації України викликав глибокий протест імперської Москви. Остання спробувала утримати Україну у складі СРСР провокуванням і підтримкою в ній регіонального сепаратизму. Утворення і діяльність Руху викликали на сторінках друкованих органів Закарпатського обкому КПРС та обласної ради широку антигалицьку, антиукраїнську, імперсько-проросійську, русинсько-«тутешнянську» пропаганду й агітацію. Вони ж ініціювали створення 17 лютого 1990 року «Общества карпатских русинов», що 20 лютого 1990 року було зареєстроване як обласне культурно-освітнє товариство, яке 20 вересня 1990 року виступило з вимогою надати Закарпаттю статусу автономної республіки. Цим імітувалася можливість територіального розчленування України при її виході з СРСР. Москва була готова й на практиці «відірвати» Закарпаття від України. За свідченням чехословацької газети «Політика» від 14 жовтня 1991 року, між СРСР і ФНР існував зговір, за яким «...СРСР не буде забороняти відриванню Закарпатської України на випадок дестабілізуючої діяльності українських націоналістів та її включення до Угорської Республіки»¹³. «Общество карпатских русинов» постійно заявляло про свою підтримку всім сепаратистським рухам в Україні, домагалася федералізації України, вело і веде антиукраїнську пропаганду, намагалася створити єдиний антиукраїнський фронт етнічних національно-культурних товариств Закарпаття. Але зміцнення української державності та проблеми внутрішньополітичного життя Росії послабили інтриги Москви в Закарпатті, промосковська орієнтація «Общества...» почала втрачати її політичну і матеріальну підтримку.

Розпад Варшавського договору і початок руйнації СРСР викликали в середовищі крайньо правих чеських націоналістів сподівання на можливість реанімації колишньої Чехословаччини в кордонах 1938 року. У Празі в жовтні 1990 року було ство-

рено Товариство «Друзі Підкарпатської Русі»¹⁴, члени якого почали публікацію матеріалів про Закарпаття. Вони відкидали законність договору про включення Закарпаття до складу СРСР, приїздили в м. Мукачеве і піднімали прапори ЧСР, виступали на мітингах, закликали до надання області автономії. Утворення незалежності Чехії і Словаччини остаточно підірвало інтерес чеських політиків до Закарпаття. Нині цей інтерес зберігається лише як «політичний релікт», як публіцистична і наукова зацікавленість діяльністю чехословацьких властей у краї у 20–30-х роках ХХ ст.

Падіння в листопаді 1989 року комуністичного режиму в ЧСР активізувало культурне і політичне життя українців Пряшівщини. Антиукраїнські сили домоглися розколу українців Словаччини на українців і русинів. Останні вже в березні 1990 року створили Товариство «Русінська оброда», яке відкрито зайняло антиукраїнську позицію. Для Словаччини політичне русинство – суто внутрішня проблема. Урядові кола, словацькі політичні партії і національно-культурні товариства почали надавати йому значну матеріальну допомогу і політичну підтримку. Усталення добросусідських українсько-словацьких відносин дещо покращило становище українців-русинів Словаччини. Але і нині в Словаччині є доволі впливові політичні сили, які підтримують місцеве русинство. Ця підтримка продиктована тим, що «Русінська оброда» заперечує єдність українців Карпат і цим прискорює їхню словакізацію. Саме тому «Матіца словенська» беззаперечно підтримує «Русінську оброду». Територіальних претензій до України політичні сили Словаччини не висувають, але ознаки «історичної агресії» все частіше проявляються в працях словацьких публіцистів та дослідників.

У минулому та й нині прихильники політичного русинства орієнтувалися лише на зовнішні сили: то на Москву, то на Буда-

пешт, то на Прагу, а нині дехто пробує орієнтуватися навіть на Братиславу. Політичне русинство з початків свого виникнення вело творення самостійних «угроруського», «карпаторуського» і «русинського» народів в інтересах чужих держав. Це свідчить, що воно завжди мало і має антиукраїнську спрямованість, бо протистояло і протистоїть консолідації українства, підтримує ідею політичного розчленування української етнічної території.

¹ *Павленко Г. В.* Велика французька революція і Закарпаття // *Karpatica–Карпатика*. Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. – Ужгород, 1992. – Вип. 1. – С. 83–84.

² *Федор П. С.* Краткий очерк деятельности А. И. Добрянского. – Ужгород, 1926. – С. 5, 11; *Енциклопедія українознавства*. – Л., 1993. – Т. 2. – С. 554–555, 719; *Магочі П.-Р.* Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994. – С. 34; *Нариси історії Закарпаття*. – Ужгород, 1993. – Т. I. – С. 243–244.

³ *Тиводар М.* Закарпаття: народознавчі роздуми. – Ужгород, 1995. – С. 92–93; *Маркусь В.* Від народу-племені через автономіські прагнення до державності й соборності // *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність*. – Ужгород, 1994. – С. 12–14; *Магочі П.-Р.* Формування національної свідомості... – С. 34; *Енциклопедія українознавства...* – С. 554–555, 719.

⁴ *Маркусь В.* Від народу-племені через автономіські прагнення до державності й соборності... – С. 13–14; *Бача Ю., Ванат І., Маркусь В., Мишанич О., Чучка П.* «Карпаторусинство»: історія і сучасність. – К., 1994. – С. 12–20, 22–27; *Мишанич О.* Доля регіональних культур. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців // *Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній карпатській батьківщині та за кордоном*. – Нью-Йорк, 1993. – С. 12–15.

⁵ *Бача Ю., Ванат І., Маркусь В., Мишанич О., Чучка П.* «Карпаторусинство»: історія і сучасність... – С. 15, 19–21; *Мандрик І.* Національна політика угорських урядів на території Закарпаття в останній третині ХІХ ст. // *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність*. – Ужго-

род, 1994. – С. 162–170; *Ванат І.* Політичний русинізм: коріння і паростки // Українські Карпати. – Ужгород, 1993. – С. 110–111.

⁶ *Krejci O.* Cesky narodni zajem a geopolitika. – Praha, 1993. – С. 117.

⁷ *Szabo O.* A magyar oroszokrol (Ruthenek). – Budapest, 1913. – С. 26–30.

⁸ *Krejci O.* Cesky narodni zajem a geopolitika... – С. 117.

⁹ *Віднянський С.* Закарпаття у складі Чехо-Словацької Республіки: переломний етап в національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. – Ужгород, 1994. – С. 130–140.

¹⁰ *Тиводар М.* Закарпаття: народознавчі роздуми... – С. 111–112; *Мишанич О.* Політичне русинство і що за ним. – Ужгород, 1993. – С. 16–21; *Магочі П.-Р.* Формування національної свідомості... – С. 149–150; *Маркус В.* Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945. – К., 1992. – С. 27–28.

¹¹ *Магочі П.-Р.* Формування національної свідомості... – С. 151–153; *Маркус В.* Від народу-племені через автономіські прагнення до державности й соборности... – С. 31–35, 37–40; *Макара М. П.* Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – С. 12–14.

¹² *Маркус В.* Від народу-племені через автономіські прагнення до державности й соборности.... – С. 44; *Макара М. П.* Закарпатська Україна... – С. 104.

¹³ Див.: *Мишанич О.* Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. – Ужгород, 1991. – С. 4–6, 48–49; *Мишанич О.* Політичне русинство і що за ним... – С. 5.

¹⁴ *Магочі П.-Р.* Карпатські русини (буклет). – Торонто, 1995. – С. 20.